

ESSEE

Tiina Väre

Perämeren sotamaisemista epidemiahaudan kautta sahasaarelle – Täältä tullaan, Vatunki, Salmis ja Laitakari!

Oolannin laavu Kuivaniemen Vatungissa

*"Se Oolannin sota oli kauhia,
kun seilas engelsmanni Suomemme rantoja.
Sunfarallallallallaa, sunfarallallallallallaa,
Hurraa, hurraa, hurraa!" (Sic!)*

...raikasi tanhuvilla, kun jo pakolliseksi muodostuneen kuukausittaisen pyöräilyreissuni ensietappi oli tällä kertaa Vatungissa, Kuivajoki-suistossa sijaitsevalla Oolannin sodan muistopaikalla. Tuo jääkauden hioma, silokallioinen rantakaistale temmattiin osaksi Krimin sodan tapahtumia, kun 23.7.1855 – siis jokseenkin 169 vuotta ennen vierailuani – yritti alueelle seilanneiden englantilaisten sotalaivojen miehistö kähveltää paikallisten asukkaiden jättejä¹ höyrylaivojensa polttoaineeksi. Englantilaisten toimet yllyttivät kuivaniemeläiset kovaan aseelliseen vastarintaan (kuva 1). Maihin eivät vihollissotilaat ansiokkaan vastustuksen pidättelemänä päässeet, mutta joitain laivoja he paikallisten tapioiksi kylläkin polttivat.

Krimin sota oli Venäjän (jonka osana myös Suomen) ja Englannin, Ranskan sekä Sardinian tukeman Ottomaanien valtakunnan välillä vuosina 1853–1856 käyty kahakka. Sen taistot ylsivät aina Itämeren perukoille; näihin Suomen- ja Pohjanlahden tapahtumiin viitattaessa

1 Jähdillä tarkoitetaan 1800-luvun Perämeren rannikoiden kaljaasityyppistä, kaupankäyntiin ja liikennöintiin käytettyä purjevenettä.

puhutaan Oolannin sodasta. Oolannissa eli Ahvenanmaalla taistelut kävivätkin ankarina. Ahvenanmaan historia demilitarisoituna alueena juontuu juuri Krimin sodan päättäneestä Pariisin rauhansopimuksesta.

Syy, joka minut sai viettämään retkeni ensimmäisen yön kyseisellä paikalla, oli sen sotahistoriallisen merkittävyyden lisäksi paikalle luontopolun varrelle rakennettu siisti nuotiopaikka (kuva 2). Sen laavussa minun oli tarkoitus yöpyä, mutta illan aikana yltnyt sade ja laavun katossa havaitsemani hienoinen vuoto saivat minut toisiin aatoksiin. Et-sin siis telttalleni kallioisesta maastosta parhaan mahdollisen alustan. Periaatteessa alustan tasaisuus miellyttikin. Kunnollisten kiinnitysmahdollisuuksien puuttuessa olisi telttani kuitenkin vähänkään navakammalla tuulella päätynyt öisen pissareissun aikana ehkä lennähtämään matkoihinsa pitkin kallion alla siintävää merenselkää.

Kuva 1. Kuivaniemen Vatunkiin on vuonna 1964 pystytetty kuvan mukainen, Englannin merivoimia vastaan taistelleiden kuivaniemeläisten nimet, sekä synnyin- ja kuolinajat listaava muistotaulu kivineen. Tarkempia tietoja niin sotapahtumista kuin paikan luonnosta löytyy retkeilyalueen lukuisista opastauluista. Reitti Oulusta Kemiin tarjoaa poikkeaville upeita merimaisemia Kuivaniemellä paitsi Vatungissa, myös Maisemaravintola Merihelmessä. (Pun intended.) (Kuvat T. Väre)

Päivän aikana poljetut lähes 80 kilometriä huolehtivat siitä, että nukkumatin oli helppoa löytää seuraani teltan pieluksille. Sen sijaan yön vähemmän kuumassa kosteudessa unta ei tahtonut riittää aivan aamuun asti. Noin kilometrin etäisyydellä sijaitsevan Vatungin sataman tuulivoimapuiston luoma aavemainen äänimaailma ei sekään var-

Kuva 2. Oolannin sodan muistopaikkaa koristaa viihtyisä laavu, nuotiopaikka, puuceen sekä -varasto. Telttailukin paikalla onnistuu. (Kuvat T. Väre)

sinaisesti edistänyt terveellisten kahdeksantuntisten yöunien toteutusta kesäisen luonnon helmassa. Puoliuunisessa horteessa olin lisäksi aivan varma, että telttani ympärillä tallusteli joku... vaiko sittenkin jokin!? Hieman aamukahden jälkeen alkoi riittää. Tihkusade oli hiljalleen väistynyt pelkän pilvisen ankeuden tieltä. Arvioin, että naaman kampaamisen, aamukahvien, teltan purkamisen, pakkaamisen ja pyörän lastaamisen jälkeen matka jatkuisi aivan kohtuulliseen aikaan, ehkä noin neljältä.

Kömmin teltasta kohtuullisen tyytyväisenä päätökseeni aikais-
tetusta lähdöstä, mutta hyvästellessäni yöpymispaikkani komeaa merimaisemaa kiinnitin huomiota erikoiseen näkyyn öisen sateen kostuttaman polun mullassa. Aamuyön kelmeässä valossa polusta erottui kiistämättömän selkeänä jälki, joka yön kosteusolojen takia ei varmaankaan voinut siinä vielä illalla olla. Ehkä? Eikä jälkikään ollut mikä tahansa jälki, vaan mielikuvitukseni perusteella täysin selvä KARHUN tassun jälki (kuva 3). Kaikki kävi nyt järkeen: telttaani yöllä kiertäneen mielikuvitusolennon oli tietystikin oltava mielikuvituskarhu! Luonnoneläinten kohtaaminen luonnossa ei kai ole varsinaisesti yllättävää – olenhan aiemmin kertonut teille lähes housupyvyyn joh-

Kuva 3. Kuvassa aamuyön hämärässä mutaan aivan selvänä piirtynyt karhun jälki. Mitäs itse sanotte? Eikö olekin kiistämättä selvä tapaus? Pyörä ainakin tuli lastatuksi ennätysajassa, mutta kyllä aamiaisella todisteaineistoa ihaillessa jo vähän naurattikin. (Kuvat T. Väre)

taneesta susihavainnostanikin. Nyt lähtötoimiini tuli kuitenkin äkisti sähköä. Enhän millään voinut tietää, jos mielikuvituskarhu edelleen tarkkaili minua jostain metsän varjoista. Ensimmäiset aamuöiset kilometrit kohti seuraavaa etappia, joka odotteli eksoottisesti ulkomailla, taittuivat tehokkaasti.

Salmiksen kolerahauta ja muutakin Ruotsia

Pyöräilin noin 90 kilometriä Ruotsin puolelle telттаillakseni muutamia öitä Seskarööllä, eli Seittenkarilla (kuva 4). Kyllä, siellä pärjää halutesaan aivan kelvollisesti suomeksikin. Matkaa Vatungista Seskaröhen en kulkenut pysähdyksittä, vaan se sisälsi todellisuudessa maukkaan (ehkä parhaan ikinä) aamiaisen Neste Lapintulessa ja lyhyen huolto-
tauon Kaakamon mummolassa. Mitä menomatkaan ei todellisuudessa kuulunut, oli pysähdys Haaparannan – ruotsalaisittain siis Haparanda – Salmiksessa sijaitsevalla kolerahaudalla (kuva 5). Matkarasituksesta ja sateisesta säästä johtuen kävin siellä vasta muutaman päivän päästä paluumatkalla. Sateessa toki tuolloinkin. Tällä matkalla ei tosiaan sateilta säästyty. Kesän reissuista tämä ei kuitenkaan ollut edes se kaikkein kokein: vielä kamalimmat säät koulivat minua matkallani Kokkolan Venetsialaisille. (Joille en tietysti oikeasti jaksanut osallistua – sateessa.) Kalajoki–Kokkola-välin taittamista voisin oikeastaan kuvailla eräänlaiseksi kylpylöistäkin tutuksi tuntikausien mittaiseksi elämys-suihkuksi. Siihen kuului paitsi ääni- ja valaistustehosteita myös eri suunnista ja eri kokoisina ja erilaisin tienpinnasta irronnein höysteihin täydennettyjä päälleni roiskuneita, pääasiassa kuitenkin vain kylmiä vesipisaroita. Seuraavana aamuna Kokkolassa vieläpä heräsin yön aikana kahluualtaaksi muuttuneesta teltastani.

Kerronnallisista syistä ja hieman journalistisen etiikan vastaisesti aion seuraavaksi antaa sellaisen vaikutelman, että olisin loogisesti vierailut Salmiksen kolerahaudalla heti mahdollisuuden niin sallies-
sa. Kohde ei välttämättä ole kovin monelle joukkohaudoista vähemmän kiinnostuneelle kollegallekaan tuttu. Joukkohaudoista kiinnostuneille se taas on vain yksi potentiaalinen kesäinen turistikohde Peräpohjolan rajaseudulla. Alueellehan jouduttiin hautamaan tuhatpäin väkeä tal-

Kuva 4. Näköalat Seskarön mantereeseen yhdistävältä sillalta merelle ovat huppeat, kunhan jaksaa polkea ylös saakka. Reitillä Haaparannalta saarelle on myös kookas muistomerkki. Myöhemmät selvittelyt paljastivat sen olevan heinäkuussa 1944 Haaparannasta länteen sijaitsevassa Palovaarassa tapahtuneen räjähdysen muistoksi pystytetty. Tuo onnettomuus vei neljäntoista ruotsalaisen varusmiehen hengen ja aiheutti yhdentoista loukkaantumisen heidän purkaessaan vaarattomaksi luultua telamiinaa. (Kuvat T. Väre)

Kuva 5. Vuoden 1866 koleraepidemian uhrien hauta sijaitsee Haaparannan Salmiksessa keskellä metsää, suhteellisen lähellä Salmiksen silloista satamaa. Melko vaatimattomasti merkitty hauta-alue jää kulkijalta helposti myös huomaamatta. (Kuvat T. Väre)

ven 1808–09 aselevon aikana vielä sittenkin, kun hautausmaat olivat jo täyttyneet ääriään myöden (Väre 2012; Väre & Lipkin käsikirjoitus).

Kuitenkin kolerahautaan palatakseni, kesällä 1866 kohti Peräpohjolaa seilanneen ”Haparandan” matkustajille kävi selväksi, että höyryalukseen oli Tukholmasta noussut vuosisadan kuluessa useiden epidemioiden muodossa kauhua ja kuolemaa kylvänyt kolera. Kysymyksessä on akuutti koleravibrioista saastuneen ruoan tai juoman välityksellä leviävä, luonnossa ainoastaan ihmisillä esiintyvä ruoansulatuskanavan infektio. Koleran pääoire on vaikea ripuli ja joskus myös oksentelu, jonka aiheuttaja on bakteerin erittämä toksiini. Oireet alkavat nopeasti ja ovat niin rajut, että nestehukasta kärsivän potilaan iho saa sinertävän sävyn, mistä juontuu taudille annettu lempinimi ”sininen kuolema”. Ajan alkeellisissa lääkinnällisissä oloissa koleratartunta merkitsikin noin puolessa tapauksista muutamien vuorokausien sisällä monielinvauriota ja sen seurauksena kuolemaa (esim. Kokkonen et al. 2000; Vuorinen 2002: 120–125; Fisman & Laupland 2011).

Jo aiemmin, kun ”Haparanda” teki välipysähdyksen Piitimessä, jäi kyydistä muutamia vatsaoireisia matkustajia. Luulajassa laivaa ei tartunnan pelossa enää päästetty rantautumaan. Matkan jatkuessa kohti Haaparantaa olivat katastrofin ainekset jo tiivistymässä. Lopulta laiva rantautui Salmiksen satamassa ja koleraan sairastuneet matkustajat

Kuva 6. Salmiksessa sijaitsi aikoinaan Haaparannan kaupungin merkittävin satama. Kylän nykyinen pieni satama vaikuttaisi sijaitsevan lahden vastarannalla. (Kuvat T. Väre)

päätettiin asettaa karanteeniin erääseen paikalliseen taloon (kuva 6). Se nimitettiin väliaikaiseksi kolerasairaalaksi, missä Haaparannan kaupunginlääkärinä toiminut Carl Josua Wretholm otti sairaat hoitaakseen. Lopulta tauti vaati Salmiksessa 29 uhria. Myös Wretholm sai tartunnan ja kuoli: hänen hautansa kuitenkin sijaitsee Haaparannan hautausmaalla, eikä metsässä lähellä sairaalaa, mihin useimmat uhrit päädyttiin lopulta hautaamaan (kts. esim. Kallio-Seppä & Väre 2022). Hänen hautaansa en vesisateessa suoritetuista etsinnöistä huolimatta kuitenkin onnistunut löytämään.

Ai niin, Seskaröössä/llä ei tapahtunut juuri mitään mainitsemisen arvoista. Päädyin lähinnä kököttämään teltassani sateisella (!) leirintä-alueella äänikirjoja kuunnellen ne muutamat päivät, jotka olin päättänyt saarella lomailumielessä viipyä. No, paikallisen, vuonna 1928 valmistuneen kirkon sentään ohi polkiessani – sateessa, totta kai – kuvasin, mutta senkin niin hätäisesti, etten kehtaa kuvaa tässä julkaista.

Kemin Laitakarin sahan raunioilla

Ulkomailta palatessani oli käymättä vielä yksi kohde: Kemin Laitakari, joka oli vuosina 1862–1939 valjastettu höyrysahan käyttöön. Pääsin mukaan saarelle vievälle miniristeilylle Kemin Historiallisen museon henkilökunnan ystävällisestä kutsusta (kuva 7). Laitakarin vierailu liittyi saarella ollutta sahaa kuvaavan, Aukusti Koiviston käsialaa olevan maalauksen luovuttamiseen sen aiemman omistajan, eli sahaa 1930-luvulla johtaneen August Gunnar Moritzin jälkipolven hallinnasta Kemin taidemuseon huomaan.

Matka saareen taittui perinteikkäällä ja sympaattisella vesibussi M/S Leilalla, joka vuonna 1961 valmistuneena on jo viehättävällä tavalla kypsynyt ikäneito. Aikanaan saarella on saharakennusten lisäksi ollut asuntoja, mantereelle kulkenut köysirata ja jopa oma sähköjunaratsansa. Nykyisin sen teollisesta toiminnasta ovat muistona enää rauniot sekä Kemin historiallisessa museossa säilyvä pikkutarkka pienoismalli (kuva 8). Tarkemmin Laitakarin teollisesta historiasta voi lukea Kemin historiallisen museon intendentin, Janne Kuoppalan esseestä tässä numerossa.

Kuva 7. Laitakarille täytyy matkustaa vesiteitse. Saari on laajentunut sen rannoille sahatoiminnan myötä kertyneen jätepuutavaran ja rimalaturien ansiosta alkuperäisestä ja näyttää ihan kuin kelluvan veden varassa kokonaan. (Kuvat T. Väre)

Merellisestä Kemistä kiinnostuneille tiedoksi, että M/S Leila kuljettaa retkeilijöitä kesäviikonloppuisin kaupungin lähivesille, mukaanluettuna Laitakarille. Sinne sopii hyvin mennä sahan raunioita tai saaren rannoille laivojen painona tai lastinakin kulkeutunutta tavaraa ihastelemaan (kuva 9) joko osana opastettua kierrosta tai itsenäisesti. Myös retkeily Laitakarilla onnistuu. Sinne on nimittäin pystytetty varsin mukavan kokoinen laavu. Saarella olisi hyvin voinut telttailla-kin seuranaan muutama lammas ja huomattavasti runsaampi paikallinen punkkikanta, mutta minulla oli jo kiire junaan ja kotiin seuraavaa matkaa suunnittelemaan. Jännittävänä risteilyaiheisena yksityiskohtana mainittakoon kuitenkin vielä, että vesibussimatalla näimme myös vuonna 2007 perinnetyönä valmistuneen ja niin ikään Kemissä kesäisin risteilevän Perämeren Jähdin – joka lienee aika samanlainen kuin ne Kuivasjoen suulla englantilaislaivaston polttamat olivat aikanaan.

Kuva 8. Laitakarin sahan aktiivikausi päättyi vuonna 1939. Myöhemmin saaren sahaan liittynyttä rakennuskantaa on tuhoutunut niin tulella kuin (Mauri-)myrskyssäkin. Kemin Historiallisen museon pysyvässä näyttelyssä on esillä Laitakarin sahaa sen loiston aikoina esittävä pienoismalli. (Kuvat T. Väre)

Kuva 9. Laitakarin rannat ovat pursuava kaikenlaista jännittävää vanhaa, rikkinäistä tavaraa monenmoisista materiaaleista. Rannalta voisi koota itselleen palasista vaikkapa posliiniasiaston, ellei useampiakin. Kunpa vain olisi jokin ammattikunta, jota tällaisen vanhan roskan penkominen kiinnostaisi, niin Laitakarin ranta voisi kertoa heille menneisyydestään varmaan monenlaista! (Kuvat T. Väre)

Tiina Väre on Muinaistutkijan viraton pyörilevä kylähullu sekä postdoc-tutkija Helsingin yliopistossa.

Kirjallisuus

- Fisman, D.N. & Laupland, K. 2011. The Time of Cholera. *Canadian Journal of Infectious Diseases and Medical Microbiology* 22(1): 7–9.
- Kallio-Seppä, T. & Väre, T. 2022. Memory of Epidemic Diseases in Finland: Old Disease Cemeteries and Modern Urban Planning. T. Kallio-Seppä, S. Lipkin, T. Väre, U. Moilanen & A. Tranberg (toim.) *Unusual Death and Memorialization: Burial, Space, and Memory in the Post-Medieval North*: 65–91. New York: Berghahn Books.
- Kokkonen, O., Nurmiainen, J. & Weiss, H. 2000. Taudit: Rutto – Aasian ja Euroopan yhdistäjä? R. Marjomaa, J. Nurmiainen & H. Weiss (toim.) *Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*: 209–235. Tampere: Vastapaino.
- Vuorinen, H.S. 2002. *Tauti(n)en Historia*. Tampere: Vastapaino.
- Väre, T. 2012. Kaakamon Harijängän Ruumismäki – Suomen sodan aikainen joukkohauta? *Tornionlaakson vuosikirja* 2012: 155–174.
- Väre, T. & Lipkin, S. The Final Road to the Kingdom of Death. Käsikirjoitus MASF-julkaisua varten.